

Uloga žene u židovskom braku u starozavjetnim spisima Biblije, u židovskome pravu i u rabinskoj literaturi

Kotel DaDon¹
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
kdadon@gmail.com

UDK:2-45; 2-555;26-4
Izvorni znanstveni članak
<https://doi.org/10.32862/k1.12.2.1>

Sažetak

Članak² je podijeljen u tri glavna dijela: prvi analizira ulogu žene u židovskom braku i razna pitanja koja su nerazdvojno vezana uz njezin status u judaizmu, kao što je društveni život, jednakost i poligamija. Drugi dio bavi se institucijom braka u judaizmu, samom ceremonijom sklapanja braka te raznim praktičnim pitanjima koja mogu izniknuti tijekom sklapanja braka i kasnije, primjerice ketubom i razvodom. U posljednjem dijelu ovoga članka autor nastoji prikazati stav judaizma prema nasilju nad ženama, posebno prema premlaćivanju i silovanju, te završava pogledom judaizma na to kako bismo trebali postupati sa suprugama i kako su se poznati rabini ponašali prema svojim ženama. Autor analizira navedene teme u starozavjetnim spisima Biblije, u židovskome pravu i rabinskoj literaturi od talmudskih vremena do danas. Ova pitanja autor raščlanjuje na temelju niza izvora iz rabinske literature, od talmudskih vremena preko srednjega vijeka sve do suveremenih rabina, literature koja je sada prvi put prevedena na hrvatski jezik. Tekstove je s hebrejskog i aramejskog preveo sam autor.

Ključne riječi: žena, brak, židovstvo, Talmud, rabin, Tora.

- 1 Doc. dr. sc. Kotel DaDon, Katedra za judaistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj.
- 2 Članak je nastao na temelju predavanja na tribini "Od mladenačke zaljubljenosti do zrele bračne ljubavi: Biblijski pogledi na brak" održane povodom svjetskog "Tjedna braka" 10. veljače 2018. u Centru biblijskih istraživanja Biblijskog instituta u Zagrebu.

Uvod

Da bi se shvatilo židovsko stajalište o položaju žene, treba dublje proučiti židovski nauk, prije svega o tome kako židovstvo gleda i na muškarca i na ženu, na njihova prava i obveze, kojima je cilj stvaranje židovske obitelji. Položaj žene u židovstvu pogrešno shvaćaju oni koji židovstvo ne poznaju izbliza. Većinom razlog pogrešnog razumijevanja leži u pokušaju da se židovski pojam ili običaj razumije u terminološkim ili kulturalnim pojmovima zapadne kulture.

Položaj obitelji u zapadnome svijetu sve više opada, a o tome ponajprije svjedoči visok postotak rastava i obitelji s jednim roditeljem, porast broja silovanja i nasilja u obitelji te spolnih devijacija. Sekularno društvo, koje pripovijeda o jednakosti, pretvorilo je ženu u seksualni objekt i simbol zavodjenja. Ženu se ne prikazuje u parlamentu, na važnim i javnim mjestima, prema njezinu položaju u društvu, već lik žene služi kao sredstvo za ekonomsku dobit u reklamama, filmovima i drugim sredstvima komunikacije. Žena je zloupotrebljena kao roba. Žene trpe seksualno zlostavljanje na radnim mjestima i tamo gdje služe u vojsci. Ova tema zahtijeva dublje ispitivanje da bi se mogla sačuvati vrijednost obitelji.

Židovstvo naučava da su muškarac i žena različiti, duševno i tjelesno, da svako od njih ima dužnosti i zadaće koji mu odgovaraju. Razlika ne znači razliku u položaju ili neravnopravnost. Danas je poznato da su muškarac i žena različiti i građom mozga i njegovim funkcioniranjem. Razlika među spolovima je funkcionalna, a ne statusna.

Žena i društveni život

Žena je oslobođena mnogih micva.³ Rabin Samson Rafael Hirsch⁴ objašnjava razlog za to u svome komentaru Tore:

- 3 Micva – (hebr. מצוה naredba, u množini micvot) pravna je norma u sustavu židovskoga prava. Dio micvi, koji je izveden iz Tore, na aramejskom ga se naziva מִדְּוֵרִיתָא (*mideorajta*), dok se dio koji su donijeli rabini na aramejskom naziva מִדְּרַבָּנָא (*miderabanan*).
- 4 Hirsch, Samson Rafael (hebr.: rabi Šimšon Refael Hirš, skraćeno: Rašar Hirš) (1808. –1888.) – Vođa njemačkih ortodoksnih Židova u 19. stoljeću, pokrajinski rabin (Landesrabbiner) u Oldenburgu i u Moravskoj. Najvažniji rabinat bio mu je u Frankfurtu na Maini, u zajednici Adat Ješurun. Ondje se njegova misao razvila kao neoortodokсна unutar ortodoksnog židovstva. Uveo je vanjske promjene u bogoslužje, poput zbornog pjevanja s dirigentom i propovijedi na njemačkome. Jedan od uvoditelja promjena u nastavni program židovske škole. Uveo je opće predmete u školu koju je u Frankfurtu osnovao radi širokog općeg obrazovanja rabina. Geslo mu je bilo: „Lijepo je proučavanje Tore uz svjetovno zanimanje.“ (Rečenice otaca 2,2). Autor je komentara Tore i knjige o simbolizmu i filozofiji u židovstvu.

“jer je cilj micvi da podigne duhovnu razinu čovjeka, a žena je stvorena s duhovnom prednošću koja ne zahtijeva da izvršava sve micve. Oslobođanje je također radi toga da žena ne bi bila preopterećena, jer na njoj leži najveći dio kućnoga posla. Zato je oslobođena od učenja Tore, ali joj je ono dopušteno ako želi, dok je to muškarcu obveza”.⁵

Micve moraju ispunjavati žene od uzrasta bat micva⁶ i muškarci od uzrasta bar micva.⁷ Žene su oslobođene od מצוות שהזמן גרמן, zapovijedi “određenih vremenom” (BT 1961, Kidušin 35a; s aram. prev. K.D.), dakle onih koje se ispunjavaju samo u određeno vrijeme⁸, osim ako postoji poseban razlog za obvezu.⁹

Zadaća i odgovornost žene je u svemu vezanom uz unutrašnje poslove doma: odgoj djece i sve vezano uz dom, dok je zadaća i odgovornost muža u vanjskim i društvenim poslovima (BT 1961, Bava mecia 29b). Prema židovstvu, dom je važniji od života izvan njega, obratno od modernog sekularnoga svjetonazora, prema kojemu je ponekad život izvan doma važniji. Izlazak muža na posao je nužnost i sredstvo za ostvarenje cilja – doma. Rad izvan kuće obveza je muža i pravo žene, prema novčanoj potrebi. Kada muž i žena sebe vide kao partnere, koji teže istom cilju – podizanju židovske obitelji, svatko od njih preuzima svoju zadaću svim svojim snagama i vidi svoj udjel kao sredstvo. Ako pak svatko kao ono najvažnije vidi svoju karijeru, to dovodi do bračnih kriza jer nijedno od njih ne želi odustati od karijere, ili se ne slažu zbog osjećaja natjecanja u poslovnom uspjehu, koji se izražava visinom zarade. To mnoge supružnike dovodi do frustracije.

U židovstvu je žena oslobođena društvenih obveza. Cilj je tog oslobođenja obrana i čuvanje njezine jedinstvenosti i nježnosti. Žena ne može svjedočiti pred sudom, ne stoga što je prezrena ili ne uživa povjerenje, već kao što i kralj ne može svjedočiti jer mu ne pristoji da ga se ispituje. Svjedočenje je u židovstvu obveza, a ne samo pravo. Rabini su željeli spriječiti da žena dođe u težak položaj pri ispitivanju i svjedočenju, čime su spriječili nepristojnost. Ovo se odnosi samo na

5 Hirsh, rabi Šimšon Rafael, prijevod s njemačkoga na hebrejski: rabin Mordehaj Breuer, Mosad Yitzaq Breuer, Jeruzalem, 1989. Lev 23,43; s hebr. prev. K.D.; vidi u DaDon 2009, 335.

6 Bat micva – hebr. doslovno: kći Zakona; uzrast punoljetnosti za djevojke, nastupa kada djevojčica napuni dvanaest godina i jedan dan; tada je obvezna ispunjavati micve kao odrasla žena. Vidi u DaDon 2009, 434-436.

7 Bar micva – hebr. doslovno: sin Zakona; uzrast punoljetnosti za dječake; nastupa kada dječak napuni trinaest godina i jedan dan te je od tada obvezan ispunjavati micve: stavlja tefilin, broji ga se u minjan i poziva k Tori te uživa punopravan vjerski položaj (osim u slučaju gluhooniječnosti i mentalne zaostalosti). Vidi u DaDon 2009, 434-436.

8 Primjerice, sjedenje u suki.

9 Primjerice micve Purima, budući da su žene odigrale važnu ulogu u purimskome čudu, putem kraljice Estere.

slučajeve u kojima su potrebna dva svjedoka jer je to tada javna stvar. No u slučajevima kad dostaje jedan svjedok, ženino svjedočenje se prihvaća. Žena ne služi kao sutkinja jer je to javna služba, a ona je od nje oslobođena. Sudeње obvezuje suca na predano studiranje Tore, od kojeg je žena također oslobođena (MT 1974, Hilhot talmud Tora 1,13; ŠA 1992, Jore dea 246,6). Bilo je u povijesti iznimaka, poput proročice Deборе (v. Suci 5), koja je bila osobita ličnost svoga doba i prostora. Žena ne može služiti kao kraljica i imati autoritet jer je to teška i opterećujuća javna služba, koja ne odgovara njezinu nježnom i plemenitom karakteru te prirodi jer: “sva slava kraljeve kćeri je iznutra” (Ps 45,14)¹⁰. Žena je oslobođena odlaska u rat jer je to javna obveza. Žena mora moliti jednom dnevno, ali je oslobođena molitve u minjanu¹¹ jer je to javni događaj koji se odvija tri puta dnevno. Ipak, u današnjem modernom svijetu situacija se promijenila, a religiozne žene preuzele su vrlo aktivnu ulogu u društvenom životu te se bave najrazličitijim zanimanjima, od liječnica, pravnica sve do sveučilišnih profesorica itd.

Jednakost

Istinska jednakost proizlazi iz polazišta koje uzima u obzir prirodne razlike između muškarca i žene u njihovim značajkama, u temperamentu i u karakteru. Tvrdoglavo, dogmatsko i slijepo izjednačavanje bez razmišljanja o tjelesnim i duševnim razlikama izričito je neobranjivo i nemoguće. Jednakost kojom „mašu“ vođe liberalnog društva 21. stoljeća nije činjenična. Istraživanje objavljeno u Izraelu¹² pokazalo je da su u izraelskim kibucima¹³, koji su neupitno najveći čovjekov pokušaj u ovome području, nakon osnivanja podjednako podijelili tjelesne poslove između žena i muškaraca. Ženama nije bila povjerena briga o djeci, a danas se peti naraštaj u kibucima ipak vraća obiteljskom životu.

Tora i rabini priznali su razlike među muškarca i žene te su ih „preveli“ u halahičke¹⁴ pojedinosti. Budući da postoji prirodna i istinska razlika među spolovima, treba biti i razlike u njihovim ulogama i društvenim zadaćama. Položaj

10 Vlastiti prijevod s hebr. K.D.; prijevod Biblije, ako nije navedeno drukčije, *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Jure Kaštelan – Bonaventura Duda (gl. ur.), Zagreb, 2008. U slučajevima kada se taj prijevod koristi tetragramom, autor je tetragram zamijenio riječima *Vječni* ili *Gospod*, jer u židovstvu nije dopušteno koristiti se Božjim imenom JHVH.

11 minjan – deseterica muškaraca starijih od trinaest godina, kvorum potreban za neke molitve, primjerice za kadiš.

12 Jediot aharonot 11. svibnja 1988.

13 kibuc – naselja u Izraelu, prije svega poljoprivredna, sa zajedničkom imovinom i zajedničkim radom, koja su krajem 19. i početkom 20. stoljeća počeli osnivati cionistički povratnici predani ideji povratka Židova u zemlju Izraelovu.

14 Halaha – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola halah (ići), jer idemo, tj. slijedimo židovsko pravo; 2. pojedina odredba iz sustava *halaha*.

žene u židovskoj obitelji bio je tijekom cijele povijesti važniji od njezina položaja u bilo kojoj drugoj kulturi u okviru koje je živio židovski narod.

Židovstvo i poligamija

Tora muškarcu dopušta višeženstvo, dok je ženi zabranjena udaja za više od jednoga muškarca istodobno (što je zabranjeno u većini kultura). Razlog za to je obitelj, to jest želja da se zna tko je djetetov otac, što je vrlo važno u židovstvu. Kad žena ima dvojicu muževa, ne zna se točno tko je otac. Drugi je razlog čednost židovske žene, na kojoj se gradi velik dio židovskoga tradicijskog društva.

No, od početka 11. stoljeća, Židovi koji su živjeli u kršćanskim zemljama uzdržavali su se od ženidbe s više nego jednom ženom. To je bila posljedica propisa koji je zabranjivao uzimanje druge supruge. Ovu novu zabranu pripisujemo jednome od najvažnijih rabina u Europi toga vremena, Rabenu Geršomu Maoru Hagola¹⁵ (Svjetlo dijaspore). Pozadina je ove zabrane kontroverzna, neki vjeruju da su kršćani optuživali Židove da dopuštaju preljub, tj. zabranjene spolne odnose, jer su kršćanima bili dopušteni samo monogamni brakovi, dok su se Židovi mogli oženiti još jednom ženom. Drugi pak vjeruju da je zabrana donesena kako bi se osnažio status žena.

Rabenu Geršom smatra se jednim od velikana među aškenaskim rabinima, a njegova odluka odnosila se samo na njegovo područje. Poznato nam je da Sefardi (u Španjolskoj, Turskoj, sjevernoj Africi, Jemenu, Grčkoj) nisu prihvatili tu zabranu i dalje su imali više žena.

Rabin Yosef Karo¹⁶, autor Šulhan Aruha, sefardske knjige židovskog zakona, dopuštao je brak s nekoliko žena (ŠA 1992, Even Haezer 1,9-10), dok rabin

15 Geršom, rabenu (Mainz /Magenca/ 965. – 1028.) – sin Jehude, nazivan i *Maor hagola* (svjetlo dijaspore), što svjedoči o velikome poštovanju prema njemu njegova naraštaja i naraštaja koji su mu slijedili. Najznamenitiji duhovni vođa aškenaskih Židova u doba njihova uspona. Živio je u Francuskoj i na zapadu Njemačke, rabin i vođa ješive u Mainzu, učitelj Rašijeva učitelja. Njegova je ješiva bila glavno središte za učenje Tore u Aškenazu (Njemačkoj) njegova doba. Mnogi njegovi studenti, i studenti njegovih studenata, napisali su komentare na Talmud, a najšire poznat među njima je Raši, koji je učio kod rabi Jaakova ben Jakara i rabi Jichaka ben Jehude, obojice studenata rabi Geršoma. Pripisuju mu se pijuti (pobožne pjesme) i komentari na nekoliko talmudskih traktata. Naredio je takozvani herem (zabranu) rabi Geršoma, kojom se zabranjuje muškarcima brak s više žena istodobno te rastava protiv volje žene. Ta zabrana održala se do danas u Izraelu i dijaspori.

16 Karo, rabi Josef (Španjolska 1488. –1575.) – Zvani i Maran, što na aramejskome znači „naš učitelj“ jer je njegov halahički kodeks *Šulhan aruh* prihvaćen u svim zemljama dijaspore, a vrijedi i danas. Nakon progona Židova iz Španjolske, 1492. prešao je u Portugal pa u Tursku, gdje je živio i poučavao četrdesetak godina. Godine 1535. nastanio se u Safedu u Galileji, koji je tada bio duhovno i mističko središte Izraela. Postao je jedna od vodećih osoba i vodio je veliku ješivu. Njegova dvojica najpoznatijih učenika bila su rabin Moše Cordovero i rabin Moše Alših, znameniti mistici iz Safeda.

Moshe Isserles, Rama¹⁷, aškenaski halahički autoritet, ovako komentira njegove riječi: “U svakom slučaju, u svim ovim zemljama (svim aškenaskim teritorijima) pravilo i običaj (koje je obznanio Rabenu Geršom) i dalje čvrsto stoji i svakome je zabranjeno oženiti se dvjema ženama te moramo bojkotirati svakog tko prekrši ovo pravilo i oženi se dvjema ženama sve dok se od jedne ne razvede.” Danas zabranu, koju je uveo Rabenu Geršom, prihvaćaju sve židovske zajednice diljem svijeta.¹⁸

U rijetkim okolnostima, muškarcu je dopušteno oženiti se drugom ženom uz suglasnost 100 rabina. Na primjer, u situaciji u kojoj je žena mentalno oboljela i muškarac s njom ne može živjeti, ali se od nje ne može niti razvesti (jer se smatra da mentalno oboljela osoba ne može sama odlučiti da želi razvod). Žena, s druge strane, takvo dopuštenje od rabina ne može dobiti ni u kojem slučaju i ne može se preudati ako se prije toga nije razvela od prijašnjega bračnog druga.

Ustanova braka u judaizmu

“I reče Vječni, Bog: ‘Nije dobro da čovjek bude sam: načinit ću mu pomoć kao što je on.’ Tada Vječni, Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspa, pa mu izvadi jedno rebro, a mjesto zatvori mesom. Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Vječni, Bog, ženu pa je dovede čovjeku. Nato čovjek reče: ‘Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega! Ženom neka se zove, od čovjeka kad je uzeta!’ Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu i bit će njih dvoje jedno tijelo.” (Post 2,18.21-24).

Najvažnija je židovska privatna ustanova vjenčanje, koja je i temelj za ispunjavanje mnogih Božjih zapovijedi. Židovstvo isključivo u obitelji vidi oblik zajedničkoga života koji mogu ostvarivati muškarac i žena. Bog je stvorio muškarca i ženu kao idealan oblik života: “stvorio je muško i žensko. A kad ih je stvorio, blagoslovi ih i nazva – čovjek.” (Post 5,2). Talmud objašnjava da se samo zajedno zovu “čovjek”, što označava potpunost (BT 1961, Jevamot, 63a). Na drugomu mjestu Talmud piše: “Svaki čovjek koji živi bez žene, živi bez sreće, bez blagoslova, bez dobrote” (BT 1961, Jevamot, 62b; s aram. prev. K.D.).

17 Isserles, Moses (rabin Moše Iserles, skraćeno: Rema) (Krakow, 1520. – Krakow, 1572.) Sin Israela. Vodeći europski aškenaski halahički autoritet svoga doba. Rabin, glavni sudac i predstojnik ješive u Krakowu, odakle je utjecao na Njemačku, Poljsku i sjevernu Italiju. Autor nekoliko knjiga, među kojima je najpoznatija *Mapa*, dodatak *Šulhan aruhu* rabina Josefa Karoa, koja uključuje i aškenaske običaje, te su se obje zajednice mogle služiti jednom zajedničkom knjigom. Pisao je mnogo responsa, poznavao je kabal, filozofiju, astronomiju, povijest, a osobito Toru i halahu. Već je u mladosti imenovan sućem i predsjedateljem ješive u Krakowu, a za njega je rečeno: „Od Mošea (Majmonida) do Mošea (Rema) nije bilo nikoga kakav je Moše (Rema).“

18 U Jemenu Židovi se i danas žene s više od jedne žene.

Judaizam svim članovima zajednice savjetuje da stupe u brak i nitko od braka nije izuzet – kako vjerski vođe, tako i učenjaci moraju zasnovati obitelj.

Prva micva u Tori je zapovijed o razmnožavanju: “I blagoslovi ih Bog i reče im: Plodite se, i množite, i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!” (Post 1,28).

Mišna¹⁹ objašnjava ovu zapovijed: “Čovjek se neće suzdržavati od obavljanja dužnosti razmnožavanja, osim ako već ima djecu. [u pogledu broja]. Bet Šamaj je presudio: dva muška djeteta, a Bet Hilel je presudio: muško i žensko jer je rečeno u pismu, muško i žensko stvori ih (Post 5,2)” (BT 1961, Jevamot, 61b; s aram. prev. K.D.).

Učenjaci ovu micvu smatraju obvezom samo za muškarca: “Muškarcu je zapovijeđeno u vezi obveze o razmnožavanju, no ne i ženi. Rabi Johanan b. Beroka, međutim, reče: za njih oboje [Adama i Evu, tj. muškarca i ženu] rečeno je ‘i blagoslovi ih Bog i reče im: ‘Plodite se, i množite!’ (Post 1,28)” (BT 1961, Jevamot, 65b; s aram. prev. K.D.)

Ova zapovijed traži da svatko rodi barem dvoje djece, dječaka i djevojčicu, i kada ispunjenje ove micve nije moguće, to se može uzeti kao razlog za razvod. Na drugome mjestu smo postavili pitanje umjetne oplodnje u ovom kontekstu: Kad se netko koristi metodom umjetne oplodnje, ispunjava li time biblijsku zapovijed “Plodite se i množite,?” (v. DaDon 2014, 75-76).

Štoviše, neoženjenom je rabinu zabranjeno vršiti službu rabina. Treba istaknuti da su u vrijeme Drugoga Hrama postojale manjinske grupe u židovskom narodu koje su prigrlile celibat i beženstvo, ali takav stav većina naroda nije prihvaćala. Osim toga, prema židovskoj tradiciji sam Bog sudjeluje u pronalaženju partnera za svaku osobu (BT 1999, Moed Katan 18b; v. MBR 68,4).

Na početku postojanja ljudskoga roda brak je uspostavljan spolnim odnosima partnera, kao što piše Majmonid (MT 1974, Hilhot išut 80,1). To je bila veza bez obveza, iskonska, plod trenutnoga žara. Primanjem Tore dana je zapovijed o vjenčanju, njegovu obliku i pojedinostima. Prvi uvjet za vjenčanje jest da su oba partnera Židovi (v. Pnz 7,3; v. i BT 1961, Kidušin 68b; ŠA 1992, Even haezer 16).

Židovski brak u starini

Židovsko vjenčanje dijeli se u dva koraka: erusin (zaruke) ili kidušin (posveta) te nisuin (ženidba). Naziv kidušin, posvećenje, govori o biti ove institucije. Židovstvo smatra brak svetim, vezom u kojoj se jedan partner posvećuje

19 *Mišna* – ponavljanje, učenje; 1. temeljna literatura židovskoga prava usmene Tore; uredio ju je rabi Jehuda Hanasi (188.) i sastoji se od šest glavnih dijelova (*Šiša sidre Mišna*); najveći i najvažniji izvor *halahe* (židovskoga prava) iz doba *tanaita, corpus juris halahe*; 2. svaka odredba u sustavu Mišne (usp. DaDon 2009, 512).

drugome, s ciljem uspostavljanja židovskog doma. Riječ je o dubokoj vezi koja uključuje prava i dužnosti obaju partnera. U ovu se vezu ulazi promišljeno, uz uzajamno poštovanje i obostrano poznavanje cilja: izgradnje još jedne stanice židovskog naroda, koja će osigurati nastavljanje povijesne zadaće i vječnog poziva židovskog naroda – vječnog naroda. Obred kidušina je zapravo muškarčevo stjecanje žene uz njezin pristanak jer bez njezina pristanka obred se ne bi mogao pravovaljano obaviti. Ovaj obred zahtijeva i nazočnost dvaju prikladnih (košer) svjedoka²⁰, prema Tori: “Neka ne ustaje jedan jedini svjedok protiv čovjeka ni za koju krivnju i ni za kakav zločin. Kakav god bio prekršaj, neka presuda počiva na iskazu dvojice ili trojice svjedoka.” (Pnz 19,15).

Rabini naučavaju (Mišna u BT 1961, Kidušin 2a) da se kidušin može obaviti na tri načina:

1. novcem koji muškarac daje ženi, ili nekom vrijednošću, uz izjavu: Posvećena si mi ovim novcem (ili: ovom vrijednošću). Ovaj način uspostave braka naučili su rabini iz Tore: “Ako koji čovjek uzme ženu ...” (Pnz 22,13). Kada se u Tori govori o uzimanju, uvijek se misli na kupovanje za novac, kao što Abraham kaže pri kupnji pećine Mahpele: “Dajem ti cijenu za poljanu; primi je od mene” (Post 23,13).
2. ispravom koju muškarac daje ženi, u kojoj piše: Posvećena si mi ovom ispravom. Na ispravu su se potpisivali svjedoci. Ovaj su način uspostave braka naučili rabini (BT 1961, Kidušin 2b) iz Tore, time što žena pri rastavi braka dobiva ispravu o rastavi, zvanu get, pa se, prema tomu i ustanova braka uspostavlja izdavanjem isprave.
3. spolnim odnosom partnera radi ostvarenja braka. Ovaj način uspostave braka naučili su rabini iz Tore: “Kada tko uzme ženu i s njome postupi kao muž (bē`alah)...” (Pnz 24,1). Riječ בעלה bē`alah (oženi se njome) protumačena je kao בא עליה ba `aleha (dođe k njoj), to jest ima spolne odnošaje s njom. Bilo je potrebno da svjedoci vide par kako ulazi zajedno u sobu i zatvara se te bi tamo čekali toliko vremena koliko je potrebno da se održi spolni odnošaj. Ovaj su način uspostave braka zabranili rabini zbog nečednosti i zbog mogućnosti da spolni odnošaj nije radi ostvarenja braka, nego radi trenutnog užitka. Poznato je da je Rav²¹ proklinjao (BT 1961, Kidušin

20 Svjedok – hebr. *ed*; prihvatljivi (košer) svjedoci (*edim kešerim*) su židovski svjedoci koji ispunjavaju uvjete, primjerice da nisu u srodstvu ni s jednom zainteresiranom stranom, da ispunjavaju Božje zapovijedi i dr.

21 Aba Ariha, zvani Rav (175. –247.) – Prvi od amoreja i posljednji od tanaita. Nadimak (hebr.: *rav* = rabin, učitelj) je dobio zbog svoje znamenitosti i stoga što je učio kod Rabija (hebr.: *moj učitelj*). Učen i u halahi i u agadi. Osnivač učilišta (ješive) u Suri u Babilonu. Na temelju njegova rada nastao je babilonski Talmud. Njegove su riječi često postajale poslovicama. Protivio se osamljivanju i nazirejstvu, govoreći: „Čovjek će na budućem svijetu morati položiti račune

12b) onoga koji se ženio putem spolnog odnošaja.

Na kraju ovog prvog koraka prema uspostavi braka, spolni odnošaji su ženi zabranjeni sa svima, uključujući muža, a u starini ona bi se tada sve do nisuina, vjenčanja pod hupom, vraćala u roditeljski dom.

Nakon oko godine dana priređivao se obred נישואין nisuin, odnosno obred pod hupom (baldahinom, nebnicom), koji sadrži sedam blagoslova i davanje ketube (bračne isprave), nakon čega žena odlazi u dom svoga muža, a spolni odnošaji su joj dopušteni samo s mužem.

Židovski brak danas

Danas je od erusina preostao običaj zaruka. One nemaju pravnu snagu, već su izraz uzajamnog dogovora partnera i njihovih obitelji o namjeri budućeg vjenčanja. U aškenskim zajednicama običaj je sastaviti "ispravu o uvjetima" (מִיאַנַת רֵטֶשׁ) (šetar tenaim), kao pisani dogovor među roditeljima partnera, koja sadrži i pojedinosti o terminu vjenčanja, podjeli troškova za vjenčanje i troškova za ostale potrebe para. Ovaj dogovor sklapa se među roditeljima jer su se ranije većinom vjenčavali mladi ljudi, koji nisu imali novca ni druge imovine. Smisao je ugovora i jačanje veze i osiguravanje prihoda paru. Običaj je pritom razbiti tanjur, u sjećanje na rušenje Hrama upravo u tome sretnom trenutku. U sefardskim zajednicama običava se mazati kanom. Na obredu mladenci i njihove obitelji nose tradicijsku sefardsku odjeću. Svi nazočni plešu u njihovu čast. Nakon toga mladoženjina majka predaje mladenki razni nakit. Na kraju, iz pripremljene posude kanom se mažu ruke para, a zatim i svih nazočnih. Sve je popraćeno pjesmom i plesom. Trag kane ostaje na rukama oko tjedan dana, a smisao mu je da bude prepoznatljiv znak koji u zajednici svjedoči o stvorenoj vezi mladenaca i njihovih obitelji, vezi čiji je cilj vjenčanje. Dan vjenčanja i podjela troškova u načelu se dogovaraju usmeno.

Danas se kidušin i nisuin priređuju istoga dana, a ne kao u talmudsko doba kada su se partneri između tih dvaju obreda rastajali na određeno vrijeme. Aškenaski je običaj da mladoženja i mladenka na dan vjenčanja poste jer im je taj dan neka vrsta "Jom kipura", dan preispitivanja, dan prelaska u važan i odgovoran dio njihova života. Zato je potrebno da u taj dan uđu promišljeno i ozbiljno. U minhi oni mole viduj, kao na erev Jom kipur. Razlog za ovaj post je i u opraštanju grijeha. Post traje do kraja vjenčanja.

za sve što mu je oko vidjelo, a što nije pojeo." (JT, kraj traktata Kidušin). Priznat kao vrhovni autoritet u propisima vezanim uz odnose između čovjeka i Boga, kao što je kašrut, propisi o obrednoj čistoći i slično. Pripisuje mu se autorstvo nekih molitava, poput *Alenu lešabeah*, dijela Hagade za Pesah, blagoslova Mjeseca, blagoslova za novi mjesec i drugih. Poznat i kao učenik rabina Šimona bar Johaja, autora Zohara.

Bračni ugovor – Ketuba

Danas obred počinje potpisivanjem ketube. Prvo potpisuje mladoženja, a za njim dvojica svjedoka. Ketuba כתובה je isprava koja navodi obveze muža i prava žene. Stvorili su je u početku doba Drugoga Hrama članovi Velikoga Sabora (Keneset hagedola).²² Ketuba treba osigurati prava žene u braku, u slučaju smrti muža, ili rastave. U ketubi se muž obvezuje osigurati joj hranu i dostojnu odjeću te održavati s njom spolne odnošaje kako je odredila Tora: “Ako se oženi drugom, ne smije prvoj uskraćivati hrane, odjeće ili njezinih bračnih prava” (Izl 21,10). Također, obvezuje se brinuti o njezinu liječenju i pogrebu. Muž se obvezuje i osigurati isplatu određene svote novca u slučaju rastave ili svoje smrti. Za trenutak kada žena ostane bez muža, koji privređuje i daje joj čvrst gospodarski oslonac, osigurali su rabini brzu potporu kako ne bi bila dovedena u neugodnost da ovisi o drugima. Svota koju dobiva ranije neudavana žena dvostruko je veća od one koju dobiva rastavljena žena ili udovica jer su njih dvije već dobile novac od ketube bivših muževa. Navodi se i miraz koji je donijela iz roditeljske kuće, a na to joj mladoženja dodaje svotu od ketube. Ta je dodatna svota trećina miraza. U ketubi se ne navode svote novca od kojih se sastoji konačna svota, nego se utvrđuje konačni zbroj koji se zove ukupnim iznosom ketube סך כל הכתובה. Mladoženja izjavljuje da se dobrovoljno obvezuje i jamči za tu svotu svom pokretnom i nepokretnom imovinom kojom raspolaže i kojom će raspolagati od vjenčanja nadalje. Obvezuje se dati joj ukupan iznos ketube za svog života – ako se rastanu, ili nakon smrti ako postane udovica. Šimon ben Šetah²³ je u vezi ketube donio odluku da sva muževa imovina, pokretnine i nekretnine, bude jamstvo (BT 1999, Šabat 14b; vidi i ŠA 1992, Even haezer 66,1), za potrebe isplaćivanja ketube u slučaju rastave ili suprugove smrti.

22 Na temelju Mišne i traktata BT 1961, Ketubot 110b raspravljalo se o izvoru zakona o ketubi: je li izravno iz Tore, ili je iz kasnijeg, rabinskog doba. Rasprava se vodila među mudracima iz Španjolske, pod vodstvom gaona iz Babilonije, te Rifa (na kraju Ketubot) i Majmonida (MT 1974, Hilhot išut 10,7-8), njegova sina rabenu Avrahama (u Responsa br. 82). Sva mišljenja kažu da zakon o ketubi dolazi od rabinskoga autoriteta, a tako je i kao halahu odredio i rabin Josef Karo (ŠA 1992, Even haezer 66,6). Aškenaski mudraci, pak, pod vodstvom rabenu Tama, iznijeli su suprotno mišljenje (Tosafot, BT Ketubot 10a odsječak Amar rav Nahman) da dolazi iz Tore. Pojedinsti rasprave vidi u responsa *Jabia Omer* rabina Ovadije Josefa, sv. 3., Even haezer pogl. 12. Iz te razlike dolazi i razlika između teksta aškenaske i sefardske ketube.

23 Šimon ben Šetah (prijelaz 2. na 1. stoljeće pr.n.e.) – Predsjednik Sanhedrina do 3722. od stvaranja svijeta, odnosno 38. pr.n.e., u doba kralja Aleksandra Janaja, koji je bio saducej. Sestra mu je bila kraljica Šelomcijon, kraljeva supruga. Poznat je po borbi protiv saduceja, protivnika usmene Tore, koje je podupirao kralj s kojim stoga nije bio u dobrim odnosima (BT Sanhedrin 19a). Nakon kraljeve smrti, kraljica Šelomcijon je dala punu potporu bratu, koji je uspio dokinuti saduceje i njihov utjecaj, te u narodu učvrstiti položaj usmene Tore. Donio je nekoliko važnih uredaba, poput one da djeca moraju pohađati školu (JT Ketubot 8, na kraju), prema primjeru škole koju je osnovao u Jeruzalemu.

Tekst je ketube na aramejskome, govornom jeziku naroda u vrijeme njezina nastanka. Današnji tekst potječe od babilonskih Židova iz vremena gaona.

Smisao ketube nekad i danas

Ketuba nije zamišljena samo kao popis ženinih prava, već je imala i druge važne zadaće: produbljivanje gospodarske sigurnosti i sprečavanje naglih rastava nakon trenutačne krize u bračnom životu (BT 1961, Ketubot 39b). Prema zakonu iz Tore, samo uz ženin pristanak moguće je oženiti se, no muškarac se može rastaviti i bez njezina pristanka. Premda je za rastavu potreban valjan razlog, nije potreban i pristanak supruge. U okolnostima dopuštenoga višeženstva i moguće rastave bez ženina pristanka nastajali su teški gospodarski problemi za rastavljene žene i za udovice. Primjerice, kada bi umro muž i ostavio više udovica, počela bi ogorčena borba za nasljedstvo. Uglavnom, u takvim slučajevima pobjeđuje sila te bi udovice ostajale usamljene, zakinute i očajne.

Ketuba ženi pomaže na dva načina. Prvo, određuje da udovica ima pravo prvenstva u nasljeđivanju svote navedene u ketubi, prije nego što ostali nasljednici podijele novac. Drugo, u slučaju svađe ili krize u bračnom životu, kada bi žena zamahala ketubom, mnogi bi muževi dvaput promislili prije negoli bi se odlučili rastaviti te bi odustajali od te namjere. Ako bi brak ipak završio rastavom, žena bi dobila lijepu svotu novca koja bi joj pomogla na početku novoga života.

Danas je ketuba izgubila svoju važnost zbog nekoliko uredaba koje su naknadno donesene. Najpoznatija je Herem derabenu Geršom Maor hagola, kojom je Rabenu Geršom zabranio višeženstvo. Također, donesena je uredba koja je omogućila osiguravanje prehrane nakon rastave, a daljnja je uredba odredila da je za rastavu potreban pristanak žene. Te su uredbe promijenile stanje koje je donijelo potrebu za ketubom. Danas nema potrebe prijetiti mužu svotom iz ketube jer se ni u kojem slučaju on ne može rastati bez pristanka žene, a ona se ne mora zadovoljiti svotom iz ketube, nego može postavljati daljnje uvjete za davanje svojega pristanka, poput mjesečnoga uzdržavanja, plaćenih troškova za stanovanje, i sl. Danas nema ni suparništva među udovicama jer nema višeženstva.

Hupa

Nakon potpisivanja ketube, mladoženja (hatan חתן), praćen dvojicom očeva mladenaca, odlazi do nevjeste (kala כלה) koja sjedi između dviju majki. Kad stigne do nje, pokrije joj lice velom, koji simbolizira židovsku čednost. Korijeni su ovoga običaja u davnoj židovskoj prošlosti: prije negoli su se vjenčali Rebeka i Izak, kad je Rebeka prvi put izdaleka ugledala Izaka "... Nato ona uze koprenu te se pokri" (Post 24,65). U najuzbudljivijem događaju života mladoga para, hata- na prate dvojica očeva i kala, s dvjema majkama. Židovstvo podjednako poštuje oboje roditelja. Od sada će hatan imati dva oca, a kala dvije majke. Ako su roditelji umrli, običaj je iskazati roditeljsku čast bračnome paru rođaka. Dobro je da oni

budu u svome prvom braku, koji je spokojan, da nisu bili u stanju udovištva ili rastavljeni. Smisao pratilaca (שושביץ) šošvin, množina: šošvinim) je da mladenci na dan vjenčanja budu uspoređeni s kraljem i kraljicom koje se, radi odavanja počasti, uvijek prati. Nakon što je mladoženja pokrio mladenkino lice, kreće zajedno s pratiocima prema hupi, vjenčanome baldahinu, i tamo čeka mladenku. Hatan čeka kalu, a ne ona njega jer to ne bi bilo lijepo. Kala s pratiljama korača prema hupi, a kada do nje dođe, staje s desne strane hatana.

Hupa חופה je komad tkanine razapet pomoću motaka poput nadstrešnice, pod kojom se održava vjenčanje. U Mišni i Talmudu hupa je naziv za obred vjenčanja (Mišna 1987, Avot 5,21; vidi i BT 1961, Ketubot 48b). Razapinjanje hupe nad parom simbolizira gradnju novoga doma u židovskome narodu. Hupa se spominje u Petoknjžju: "... i on, kao mladoženja, izlazi ispod hupe" (Ps 19,6) (prev. K. D.). U doba Mišne izrađivali su držače za hupu od grana cedrova drveća koje su zasadili na dan rođenja mladenaca (BT 1961, Gitin 57a). Sefardi nad glavama mladenaca rasprostiru talit kao hupu, a Aškenazi prostiru komad tkanine zvani parohet. Jemeniti se drže Majmonidovih riječi (MT 1974, Hilhot išut 10,1), da je hupa zapravo trenutak kada par ostaje nasamo u zatvorenoj sobi pa oni ne razapinju nebnicu nad parom. Razlikuje se i mjesto za postavljanje hupe. Sefardi postavljaju hupu u sinagogi, dok je Aškenazi postavljaju na otvorenome. U Aškenaza je običaj da kala, kada dođe do hupe, s pratiljama, držeći svijeće u rukama, sedam puta obiđe oko hatana, a na kraju mu stane zdesna. Očevi stoje pokraj mladoženje, a majke pokraj mladenke.

Obred vjenčanja

Rabin koji organizira svečanost mladoženjin je poslanik. On blagoslivlje vino, a zatim govori blagoslov za erusin:

Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, kralju svijeta, koji si nas posvetio svojim zapovijedima i zabranio nam rodoskvrnuće i zabranio nam (spolne odnošaje) sa zaručnicama i dopustio nam (spolne odnošaje) sa suprugama, nakon hupe i kidušina. Blagoslovljen si, Vječni, koji posvećuješ svoj narod Izrael hupom i kidušinom.

Nakon blagoslova piju hatan i kala od toga vina, ali sami ne blagoslivlju jer je rabin to već učinio.

Danas je običaj pri obredu kidušina rabiti propisani "novac" u obliku prstena koji mladoženja daruje mladenki. Najmanja dopuštena vrijednost prstena zove se peruta – פרוטה – sitnica, a to je zrnce srebra, zapremine polovine sjemenke ječma. Rabini su odredili da prsten mora biti zlatan i jednostavan, bez ukrasa i dragog kamenja, kako ne bi bilo razlike između bogatog i siromašnog, te jer ni najdragocjeniji prsten ne može odgovarati vrijednosti žene. Važno je razumjeti da u židovstvu stavljanje prstena nije znak vjenčanja, nego upravo čini vjenčanje,

to jest ono je čin kidušina. Zato mladoženja mora prsten kupiti svojim novcem jer inače vjenčanje ne bi bilo pravovaljano. Prije stavljanja prstena, hatan u nazočnosti dvaju svjedoka kaže kali:

Evo, ti si mi posvećena ovim prstenom, prema vjeri Mojsijevoj i Izraelovoj.

Nakon toga stavlja joj prsten na prst desne ruke. Tom rečenicom mladoženja daje značenje činu vjenčanja i daje mu pravnu snagu prema židovskome pravu, što znači da se samo u sustavu židovskoga prava, to jest na rabinskome sudu, taj brak može prekinuti rastavom. Prsten koji mladoženja stavlja sebi ili koji mu stavlja mladenka, nežidovski je običaj (koji se udomaćio i među Židovima) budući da je muškarac taj koji posvećuje ženu, a ne obratno. Zato on sebi stavlja prsten, ili mu ga žena stavlja, tek na kraju svečanosti hupe.

Rabin čita ketubu koja je već napisana i potpisana prije početka vjenčanja. Nakon toga hatan desnom rukom predaje ketubu kali, a ona je prima u svoju desnu ruku.

Nakon što mladoženja preda nevjesti ketubu, moli se sedam blagoslova za vjenčanje:

Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji stvara plod vinove loze.

Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji je sve na svoju čast stvorio.

Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, tvorče čovjeka.

Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji si stvorio čovjeka prema svome liku i uredio mu dom za vijekove vjekova. Blagoslovljen si, Vječni, tvorče čovjeka.

Veseli se i raduj, ostala bez sinova, kad se sinovi veselo skupljaju u tebi. Blagoslovljen si, Vječni, koji razveseljuje Cion njegovim sinovima.

Razveseli drage prijatelje radošću, kao što si razveseljavao svoje stvorenje u vrtu Edena. Blagoslovljen si, Vječni, koji razveseljuje mladoženju i nevjestu.

Blagoslovljen si, Vječni, Bože naš, Kralju svijeta, koji je stvorio veselje i radost, pjesmu, pjevanje, usklik i prijateljstvo, ljubav i zajedništvo, mir i drugarstvo. Brzo, Vječni, Bože naš, neka se čuje u brdima Judeje i na ulicama Jeruzalema glas veselja i glas radosti, glas mladoženje i glas nevjeste, uzvici mladoženja ispod njihovih hupa i mladića s njihovih zabava. Blagoslovljen si, Vječni, koji razveseljuješ mladoženju i nevjestu.

Nakon čitanja sedam blagoslova, mladenci ponovno piju od blagoslovljenog vina. Zatim mladoženja govori stih:

“Nek’ se osuši desnica moja, Jeruzaleme, ako tebe zaboravim!

Nek’ mi se jezik za nepce prilijepi ako spomen tvoj smetnem ja ikada, ako ne stavim Jeruzalem vrh svake radosti svoje!” (Ps 137,5-6).

Tada desnom nogom zdrobi čašu, što simbolizira tugu i bol zbog rušenja Hrama, simbola židovskoga doma. Podsjećamo se rušenja našega doma upravo na vrhuncu sreće, kad gradimo vlastiti dom, kako bismo se podsjetili da je naš dom još ruševan, a većina naroda živi u dijaspori. Stihovi koje mladoženja govori prije drobljenja čaše zakletva su prognanika iz Izraela u Babiloniju, nakon rušenja prvoga Hrama. Aškenaski je običaj da svjedoci otprate par do sobe u kojoj će prvi put, kao muž i žena, ostati nasamo (jihud). Tom prigodom jedu lagan obrok jer je aškenaski običaj da do tada cijeloga dana poste. U Sefarda mladenci ostaju nasamo kasnije, u noći nakon vjenčanja.

Židovski brak – različiti pogledi u židovstvu

Obred vjenčanja, kakav je opisan, ceremonija je kakvu propisuje ortodoksno židovstvo i prihvaća je većina židovske javnosti u Izraelu. No mnogi Židovi diljem svijeta drugačije vrše obred sklapanja braka, prema pravilima konzervativnog i reformističkog pokreta.

U Izraelu je, prema zakonu koji primjenjuje Glavni rabinat, ortodoksna ceremonija sklapanja braka jedina koja se za Židove smatra valjanom. Osim toga, u Izraelu ne postoji institut civilnog braka iako, prema međunarodnom pravu, Država Izrael prepoznaje brakove sklopljene u drugim državama prema reformističkim i konzervativnim obredima te čak i civilne brakove. Razlog tomu je činjenica da valjanost ceremonije sklapanja braka potvrđuju zakoni države u kojoj se održalo vjenčanje. Izraelski građani, koji se žele vjenčati u civilnoj ceremoniji, moraju to obaviti u drugom zemljama.

U reformističkoj, a ponekad i u konzervativnoj ceremoniji, mladoženja daje prsten nevjesti, a nevjesta daje prsten mladoženji. Osim toga, reformistički pokret inzistira da i ženik i nevjesta budu uključeni u oblikovanje obreda kako bi ceremonija vjenčanja održavala njihove karaktere i narav veze koja postoji među njima. Par se poziva na sudjelovanje u oblikovanju teksta Ketube, čak mogu izabrati i različite verzije blagoslova te dodati čitanja.

Radost hatana i kale

Važna je zapovijed na dan vjenčanja razveseljavati mladoženju i mladu. Ta je zapovijed toliko važna da u Mišni i Talmudu nalazimo rasprave o tome kako ih treba razveseljavati. Na jednomu mjestu u Mišni raspravljaju rabini o pitanju “kako plešemo pred mladenkom?” (BT 1961, Ketubot 16b; s aram. prev. K.D.). Zadivljuje kako su veliki rabini osobno ispunjavali zapovijed o razveseljavanju mladoženje i mladenke:

“rabi Jehuda bar Ilaj je mahao granom mirte i plesao pred mladenkom, govoreći: Nevjesto lijepa i pobožna... rav Šemuel bar rav Jichak je plesao s tri grane mirte... rav Aha je plesao noseći mladoženju na ramenima... pripovijeda se i

o kralju Agripi da je također plesao pred nevjestom, i hvalili su ga rabini“ (BT 1961, Ketubot 16b; s aram. prev. K.D.).

Sedam dana, sedam blagoslova

Na kraju svadbene večere govori se zimun²⁴, koji čuva sjećanje na događaj vjenčanja, a zatim, nakon birkat hamazona,²⁵ izgovara blagoslov nad vinom. Nad drugom čašom vina gosti izgovaraju šest ostalih vjenčanih blagoslova, nakon čega se vino iz obiju čaša miješa i ponovno nalijeva u dvije čaše, od kojih jednu ispija mladoženja, a drugu mladenka. Svake večeri tijekom sedam dana nakon vjenčanja priređuje se večera u čast mladenaca, u kojoj se govore riječi iz Tore, a na kraju se ponavlja sedam blagoslova. Svake večeri slavi se ovih sedam blagoslova na drugome mjestu: u domu roditelja mladenke, mladoženje, njihove braće i sestara te prijatelja.

Šabat hatan i šabat kala – mladoženjin šabat i mladenkin šabat

Šabat hatan חתן שבת *šabat* je na koji se hatan u sinagogi uspinje k Tori. Prema aškenskom običaju, riječ je o šabatu prije vjenčanja, dok je prema sefardskom običaju to šabat nakon vjenčanja jer ga se hatanom, slavljenikom, naziva tek nakon vjenčanja. Na taj šabat častimo hatana pozivom k Tori ili na čitanje haftare, koje uključuje i čitanje Tore. U sinagogi se priređuje proslava u njegovu čast, pjevaju se pjesme uobičajene za šabat hatan. Dok se uspinje k Tori, omiljen je običaj bacati slastice na njega, kao simbol želje nazočnih hatanu i njegovoj supruzi da im život bude sladak. Na kraju molitve običaj je prirediti u sinagogi kiduš u čast hatana. U mnogim sinagogama pozivaju okupljene i na šabatni objed, na kojem pjevaju i razveseljuju hatana. U nekim zajednicama, prije svega aškenskim, običaj je da se mladoženja i mladenka ne vide tjedan prije vjenčanja. Stoga, nevjeste koje se drže toga običaja ne dolaze na šabat hatan, već umjesto toga sa svojim prijateljicama u kući održavaju šabat kala שבת כלה mladenkin šabat.

Rastava braka

Idući odjeljak iz Talmuda pokazuje stav židovstva prema razvodu: “R. Eliezer je rekao: Zbog onoga koji se razvede od svoje prve žene i sam oltar plače” (BT 1961, Sanhedrin 22a).

No u židovstvu ipak postoji mogućnost rastave bračne veze muškarca i žene,

24 *Zimun* – poziv na molitvu – Ako su trojica jela zajedno, prije molitve za jelo moraju reći *zimun*, poziv na molitvu.

25 Birkat hamazon – molitva nakon jela, blagoslov koji se govori nakon jedenja kruha; sastoji se od četiriju blagoslova.

za razliku od nekih drugih religija, koje u bračnoj vezi vide svetu vezu koju se ne može raskinuti. Tora ovako piše: “Kada tko uzme ženu i s njome postupi kao muž, a potom na njoj otkrije što ružno te ona više ne nalazi milosti u njegovim očima i on joj napiše otpusno pismo, uruči joj ga i potjera je iz svoje kuće, a ona izađe iz njegove kuće, ode i pođe za drugoga” (Pnz 24,1-2).²⁶

Rastava je dopuštena i moguća, ponekad i stvarnošću nametnuta, tako da u određenim slučajevima rabinski sud (bet din) primorava muža da se razvede od žene, prema riječima Talmuda: “Prisiljavamo ga dok ne kaže da pristaje” (BT 1961, Kidušin 50a). Prema zakonu Tore, muž se ima pravo i bez njezina pristanka rastaviti od žene, ali na temelju pravednog razloga. To je promijenjeno slavnom uredbom rabenu Geršoma, prema kojoj pristanak na rastavu mora biti obostran, a ženi se rastava ne može nametnuti.

U slučaju da mužev ili ženin razlog za rastavu nije utemeljen na stvarnom problemu ili ozbiljnoj tvrdnji, bet din će pokušati privesti par k pomirenju, no ako postoji bitan problem, sud će pokrenuti postupak rastave. Prihvatljivi razlozi za rastavu su: neplodnost, nevjera, bolest ili mana (tjelesna ili duševna) koji su otkriveni tek nakon vjenčanja, odbijanje spolnih odnošaja jednoga od partnera zbog odbojnosti ili nemogućnosti (impotencija).

Get – גט – isprava o rastavi

Židovski par, koji je vjenčan pod hupom, prema zakonu Mojsija i Izraela, može se rastati samo primanjem geta. Rastava stupa na snagu kada muž u ženine ruke stavi ispravu o rastavi, zvanu get, kako je rečeno: “... on joj napiše otpusno pismo, uruči joj ga i potjera je iz svoje kuće” (Pnz 24,1). Ako se židovska žena udana za Židova na židovskom vjenčanju želi udati za drugoga, mora dobiti get od muža. Građanska rastava nije dostatna jer je veza među partnerima ustanovljena prema židovskom pravu pa može biti rastavljena i okončana samo prema židovskom pravu. Žena, koja nije rastavljena getom, već samo građanski, a nakon toga se uda za drugog muškarca, prema židovskom je pravu još udana za prvog muža. Znači, osim što živi zabranjenim načinom života, da će svako njezino dijete koje rodi u toj vezi biti mamzer – ממוזר (množina: mamzerim), odnosno dijete majke preljubnice. Židovima je zauvijek zabranjeno sklopiti brak s mamzerom, potomkom preljubnice, te je već i zbog toga jasno koliko je važno rastaviti se prema odredbama halahe, zbog važnih praktičnih posljedica.

Pravila o getu, o njegovu obliku, pismu, načinu predavanja i svjedocima, navedena su u pojedinostima u talmudskom traktatu Gitin. U getu, među ostalim, piše: Evo, slobodna si za svakog muškarca. Onaj tko se bavi rastavom i odlučuje o rastavi mora biti osobito pažljiv. Pisar geta zove se safra dedajane – ספרא דדינא,

26 U Talmudu izvor za rastavu je cijeli traktat Gitin.

na aramejskome: sudski pisar.

Get se sastoji od dvaju dijelova: toref תורה (aramijski: glavni dio) se odnosi na određeni par, a u njemu se navode pojedinosti o rastavi: podaci o imenima partnera, mjesto i vrijeme predaje geta. Tofes טופס (aramijski: formular) je dio u kojem se nalazi muževa izjava o rastavi na aramejskome. Ovaj je oblik prihvaćen u doba Mišne. Get se sastoji od dvanaest redaka, prema gematrijskoj vrijednosti riječi get (slovo gimel ima brojčanu vrijednost 3, a tet 9). Get moraju potpisati dva svjedoka. Tek tada dobiva pravnu snagu.

Uvjetni get על תנאי גט vrsta je *geta* koji muž daje ženi prije nego odlazi u opasnost kakva je, primjerice, rat. U slučaju njegova nestanka u borbi get bi stupio na snagu. Ovaj get daje se iz dvaju razloga. Prvi je da se izbjegne עגינות *aginat* (hebr.: *usidrenje*) jer, ako muž nestane, odnosno ako se ne dozna siguran dokaz o njegovoj smrti, žena će za čitav život ostati עגונה *aguna* (ostavljena, vezana), to jest neće se moći pravovaljano udati za drugoga. Drugi je razlog da se izbjegniju יבום *jibum* i חליצה *halica*. U slučaju kada par nema djece, a muž umre, djeverova je halahička obveza iz Tore²⁷ da se oženi bratovom ženom kako bi mu *održao ime* (začeo sina koji će bratu produžiti lozu). To se naziva *jibum* (djevovski ili leviratski brak), a obveza *jibuma* odnosi se na udovicu, ali ne i na rastavljenu ženu. Ako se djever (יבם *javam*) ne želi oženiti bratovom ženom, obavlja se obred *halica* (hebr.: *izuvanje*), u kojemu žena djeveru izuva obuću s jedne noge, pljuje na pod pred njim i kaže: "Ovako se radi čovjeku koji neće da podigne doma svome bratu!" (Pnz 25,9). Nakon toga, ona od rabinskog suda dobiva גט חליצה *get halica* (ispravu o razrješenju izuvanjem) koji je oslobađa od te udaje. Radi zaobilaženja obveze *jibuma* i *halice*, get se daje unaprijed.

Stanje u Izraelu i u dijaspori

U Izraelu rabinski sudovi imaju isključivi autoritet u predmetima vjenčanja i rastave, ali su popratna pravna rješenja, poput alimentacije, podjele imovine, skrbništva nad djecom, utvrđivanja očinstva i slična, u podijeljenoj ovlasti rabinskih i državnih sudova za obiteljska pitanja. Takvo stanje, kada se o određenim predmetima raspravlja u dva različita sudska sustava koji sude prema dva različita zakonska sustava, stvara problem koji je u izraelskoj pravnoj terminologiji poznat kao „utrka ovlasti“. Ta dva pravna sustava razlikuju se u pravima koja daju ženi i muškarcu, a u svim mogućim dijelovima spora u bračnim pitanjima postoje razlike u pristupu. Ta razlika u Izraelu stvara utrku između muža i žene: tko će prvi tužiti i na kojem sudu (rabinskom ili građanskom) budući da obraćanje prvo jednome ili drugome daje mjerodavnost jednome od njih pri odlučivanju o svim

27 Pnz 25,5-9; cijeli talmudski traktat Jevamot raspravlja o *jibumu* (djevovskom ili leviratskom braku).

drugim pitanjima.

U većini država u svijetu Židovi u dijaspori mogu sklopiti brak vjerskim vjenčanjem koje vodi mjesni rabin. Ta vjenčanja priznaju se kao pravovaljana (neke države zahtijevaju i građansko vjenčanje). U slučaju rastave, potrebna je i odluka rabinskog suda o rastavi te *get*, koji treba biti predan ženi. Odluka građanskog suda o rastavi u takvome slučaju nije dostatna, već se rastava mora provesti u sustavu židovskoga prava. Ako žena vjenčana prema sustavu židovskoga prava nije primila *get* (i u dijaspori), ostaje udana za muža, a u slučaju da s drugim (u građanskome braku ili izvan njega) ima djece, oni će biti *mamzeri*.

Nasilje nad ženama u judaizmu

U posljednjem dijelu ovog članka želim pokazati kakav je stav judaizma prema nasilju nad ženama, posebno prema premlaćivanju i silovanju, te na kraju pogled judaizma na to kako bismo trebali postupati sa svojim ženama i kako su se naši mudraci ponašali prema svojim suprugama.

Gledište judaizma o premlaćivanju žena

U talmudskoj literaturi nema podataka o zlostavljanju žena. Jedina značajna aluzija na premlaćivanje žena u Talmudu je opisana u raspravi o neukom židovskom nižem staležu, am ha-arec (doslovno “narod ove zemlje”):

“Podučavalo se da je rabin Meir običavao reći: Tko god uda svoju kćer za am ha-arec, kao da ju je vezao i položio pred lava: baš kao što lav trga [svoj plijen], ždere ga i ne stidi se, tako i am ha-arec mlati [udara/tuče] i živi s njom i nema srama” (BT Pesahim 49b; s aram. prev. K. D.).

Stoljećima su mudraci Izraela pokazivali duboku odvratnost prema nasilnom ponašanju prema ženi, i to svoje uvjerenje odlučno su iskazivali i protivili se degradaciji dostojanstva žene i premlaćivanju, pogotovo ako to čini onaj tko bi joj trebao biti najbliži i tko bi joj trebao biti zaštitnik – njezin suprug. Nasilničko ponašanje prema ženama predstavlja dovoljnu osnovu za razvod (ŠA 1992, Even Haezer 154,3), ali više od toga, to je izraz teškog nitkovluka od strane nasilnika. Nakon što je oštro pisao protiv onih koji se usuđuju podići ruku na svoju ženu, Rema²⁸ upozorava da

28 Ibid. The Rama, Isserles, Moses (rabin Moše Iserles, skraćeno: Rema) (1520. – 1572.) Sin Izraela, autor nekoliko knjiga, među kojima je najpoznatija *Mapa*, dodatak *Šulhan aruhu* rabi Josefa Karoa, koja uključuje i aškenaske običaje te su se obje zajednice mogle služiti jednom zajedničkom knjigom. Pisao je mnogo responsa, poznao je kabalu, filozofiju, astronomiju, povijest, a osobito Toru i halahu. Već u mladosti imenovan je sucem i predsjedateljem ješive u Krakovu, a za njega je rečeno: „Od Mošea (Majmonida) do Mošea (Rema) nije bilo nikoga kakav je Moše (Rema).“

se bojkotira, izopći i premlati takav muž (ŠA 1992, Even Haezer 154,3).

Rabin Josef Karo piše sljedeće:

“Vidio sam u jednom odgovoru rabina Simhe: S onim koji tuče svoju ženu trebali bismo biti stroži nego s onim koji tuče svog prijatelja. To je zato jer se ženu mora poštovati više nego svoje tijelo (BT Jevamot 62b). Onoga tko tuče svoju ženu treba kazniti, izopćiti i pretući rabinski sud (Bt Sanhedrin 58b), a ako se ona želi od njega razvesti, on joj mora dati razvod“.²⁹

Mnogi su rabini izrazili duboko zaprepaštenje takvim ponašanjem i naredili u svojim responsama nešto slično. Među vodećim autoritetima bili su: Rašba³⁰ iz Španjolske u svojoj responsi (1960. dio VII, 477) i Radbaz³¹ iz Egipta u svojoj responsi (1972., dio III, 447), a oni opisuju oštre zabrane koje muž krši ovakvim ponašanjem.

Zapravo, spomenuli smo ovdje samo halahičke reference o tom teškom pitanju, ali ne treba gledati samo halahu kad se bavimo ovim zlim povredama koje su se proširile i među nama (nažalost, postoji nekoliko organizacija u Izraelu koje pomažu religioznim ženama, žrtvama nasilja u obitelji). Teško mentalno propadanje i degradacija druge osobe, pogotovo bespomoćne, ne treba halahu. To je dovoljno loše samo po sebi i zaslužuje javnu osudu.

Zajednički nazivnik halahičkih razjašnjenja, koja su pružili svi mudraci Izraela, jest to da nisu dani pod pokroviteljstvom židovske države, a u mnogo slučajeva u dijaspori zakonodavstvo ne gleda tako strogo na nasilje te vrste. Međutim, u židovskim zajednicama vlada temeljno shvaćanje da sama javnost može i treba izbjegavati počinitelja i osuditi takvo ponašanje. Ne daj Bože da se nekim lažnim prigovorom okriivi žena! Ako problem postoji, treba ga razmotriti i iskorijeniti, a ne prekriti lažima.

Tamo gdje se sud ocijeni nenadležnim, gdje sustavi prisile podnositelju prigovora otežavaju, a društvene norme stvaraju zavjeru šutnje, Tora se mora oglosi-

29 Bet Josef u Tur, Vilnius, 1923., Even Haezer 154; s hebr. prev. K. D.

30 Šelomo ben Avraham Aderet, rabin, skraćeno: Rašba (1235.–1310.), znameniti sefardski rabin. U mladosti se počeo baviti trgovinom, ali se povukao te je postao vođa ješive i rabin Barcelone tijekom više od 40 godina. Upućivali su mu upite iz svih krajeva gdje su živjeli Židovi: Španjolske, Portugala, Francuske, sjeverne Afrike, Njemačke, Turske, Italije i Izraela, na koja je napisao više od deset tisuća odgovora, koji su kasnije poslužili kao temelj za halahičke knjige, poput Šulhan aruha. Tisuće je odgovora objavljeno, ali još tisuće čeka na to. Učenik rabenu Jone Gerondija i Rambana. Napisao je i komentar na Talmud i nekoliko halahičkih knjiga. Veliko znanje rimskoga prava, mjesnoga prava i ekonomije mnogo mu je pomoglo u vođenju židovske zajednice u Španjolskoj.

31 Rabin David ben Solomon ibn Zimra, (1479.–1573.), također zvan Radbaz, znameniti je sefardski rabin iz 15. i 16. stoljeća koji je bio i vodeći autoritet te dekan ješive. Glavni rabin i autor više od 3000 responsa, kao i više znanstvenih radova.

ti i upozoriti na tešku nepravdu. To se posebno odnosi na večer uoči Roš hašana i Jom kipura – dana suda i oprosta, dana u kojima nastojimo pročititi svoju zajednicu i očistiti sebe i cijeli narod od svega lošeg.

Stav judaizma o silovanju žene

Odnos Tore prema silovanju žene može se vidjeti u knjizi Ponovljenog zakona:

“Ako čovjek u polju naiđe na zaručenu djevojku i silom legne s njom, onda neka se pogubi samo taj što je s njom legao; a djevojci nemoj ništa: nema na njoj krivnje kojom bi zasluživala smrt. Jer to je kao da navali tko na bližnjega svoga i ubije ga. On ju je zatekao u polju; i premda je zaručena djevojka zapomagala, nije bilo nikoga da joj priskoči u pomoć“ (Pnz 22,25-27).

Slučaj o kojem Tora raspravlja je slučaj zaručene djevojke. Važno je naglasiti da pojam zaručene djevojke nije ono što pod time danas razumijemo (što nije obvezujuće kao brak), to je u osnovi udana žena. Dakle, Tora govori o silovanju zaručene djevojke (odnosno, ona je već posvećena svome mužu, ali još nije u braku s njim), koja je u stvarnosti udana žena. U tom slučaju Tora jasno daje do znanja da nema osnove da se za to ženu optuži niti povrijedi (za razliku od ostalih kultura i percepcija koje još postoje i koje još i danas ženu optužuju zbog seksualnog čina, i to ništa manje, pa čak ni više od onog tko ju je napao). U citiranom odlomku Tora dodaje jednu važnu napomenu koju svakako treba naglasiti: “nema na njoj krivnje kojom bi zasluživala smrt. Jer to je kao da navali tko na bližnjega svoga i ubije ga“ (Pnz 22,26).

Tora je odlučila silovanje usporediti ništa manje nego s ubojstvom. Mudraci su iz zakona o silovanju zaručene djevojke naučili i opći zakon o rodefu. Rodef (hebrejski רודף, dosl. “progonitelj”) prema židovskom je zakonu onaj koji „progoni“ nekoga kako bi ga/ju ubio. Prema židovskom zakonu, takvu osobu mora ubiti bilo koji promatrač nakon što ga upozori da stane, a on to odbije. Zbog toga su izdali naredbu da djevojku treba spasiti čak i po cijenu povrede života onoga koji je nju pokušao povrijediti jer nema granice u stupnju ozbiljnosti tog čina i njegove gadosti. Riječ je o zakonu u svim slučajevima rodefa: kad netko nastoji ubiti svoga bližnjeg, micva je spasiti progonjenog, čak i po cijenu života njegova progonitelja. Tako podučava Talmud:

“Naši rabini su podučavali: odakle znamo da onaj tko progona svog bližnjeg kako bi ga ubio, mora biti spašen [od grijeha] po cijenu vlastita života? Iz stihā ‘ne izvrgavaj pogibelji krv svoga bližnjega’ (Lev 19,16.). Ali, da li to poučava ovo? Nije li to upotrebljeno za sljedeće [Baraita³²] što je podučavano: odakle

32 Berajta ili barajta – vanjski; misli se na „vanjske“ mišne, koje urednici nisu uvrstili u Mišnu, već su zadržane u usporednoj zbirci; vidi još u DaDon 2009, 515.

znamo da je čovjek, ako ugleda svog bližnjeg da se utapa, da ga ranjava zvijer ili ga napadaju razbojnici, dužan spasiti ga? Iz stiha: 'Ne izvrgavaj pogibelji krv svoga bližnjega!' — To je uistinu tako. Odakle onda znamo da [progonitelj] mora biti spašen po cijenu vlastita života? — Zaključeno je to pomoću ad maius obrazloženja o zaručenoj djevojci. Ako za zaručenu djevojku, koju on želi samo osramotiti, Tora ipak nalaže da mora biti spašena životom njezina otmičara, koliko to tek vrijedi za onoga koji progona svog bližnjeg kako bi ga ubio. No, može li izrečena kazna biti rezultat ad maius zaključka? — Rabino-va³³ škola poučava preko analogije: Kao kad netko skoči na bližnjega i ubije ga, tako je i u ovom slučaju.³⁴ Ali što učimo iz ove usporedbe s ubojstvom?³⁵ Dakle, to baca svjetlo te je i samo rasvijetljeno.³⁶ Ubojicu se uspoređuje sa zaručenom djevojkom; baš kao što se zaručenu djevojku mora spasiti [od sramoćenja] po cijenu njegova [prekršiteljeva] života, tako i u slučaju ubojstva, on [žrtva] mora biti spašen po cijenu njegova [napadačeva] života. A odakle znamo to o zaručenoj djevojci? — Kao što se podučavalo u Školi rabina Išmaela. Jer Škola rabina Išmaela je podučavala; [Zaručena djevojka je zapomagala]; 'nije bilo nikoga da joj priskoči u pomoć' (Pnz 22,27) ali ako je tu spasitelj, on je mora spasiti svim mogućim sredstvima [uključujući i smrt njezina otmičara] (BT 1961, Sanhedrin 73a; s aram. prev. K. D.).

Te riječi Talmuda ukazuju na mišljenje Tore o dostojanstvu žene. Žene su generacijama tjelesno zlostavljane i, kad je u pitanju njihovo ozljeđivanje, trebalo je proteći stotine i tisuće godina do punog priznavanja zakonskih i kulturnih prava žena na neovisnost i pravdu. No, na žalost, i danas se s vremena na vrijeme još čuje za slučajeve nepoštovanja i zlostavljanja žena od strane institucija i javnosti, žena koje su pretrpjele seksualno ili neko drugo zlostavljanje. Ponekad do tog sramoćenja dolazi od strane nadležnih tijela koja bi trebala provoditi zakon; kroz teško breme dokazivanja te žene se ozljeđuje drugi i treći put. Ponekad ih i sama njihova zajednica, kroz zavjeru šutnje, neznanje i zlo, ugnjetava i isključuje iz zajednice. Tora upozorava, očito zbog takvih neočekivanih postupaka, tako da

33 Rabin Juda Princ (hebr.: יהודה הנשיא, *Jehuda HaNasi*) (135.–217. n.e.) ili Jehuda, poznat i kao Rabin ili Rabenu HaKadoš (hebr.: רבנו הקדוש, "naš učitelj, svetac"), bio je rabin iz 2. stoljeća i glavni redaktor i urednik Mišne, bio je ključna osoba i vođa židovske zajednice u vrijeme rimske okupacije Judeje. Prema Talmudu, bio je potomak Davidove loze, kraljevske loze Davidove, otuda i naslov „nasi“ – „princ“. (*Talmud Jerušalmi*, citiran u Tosafot, Sanhedrin 5a.) Naslov *nasi* koristio se i za predsjednike Sanhedrina. Kad piše samo Rabin, to znači Rabin Jehuda predsjednik, redaktor Mišne.

34 Pnz. 22,26 – odnosi se na otmičara zaručene djevojke.

35 Jer, sama usporedba je suvišna budući da Tora izričito navodi da djevojka nije kažnjena. Stoga, podrazumijeva se da određene značajke zakona o ubojstvu vrijede i ovdje, i obrnuto.

36 Stih, dakle, pokazuje da slučaj ubojstva baca svjetlo na slučaj zaručene djevojke (v. infra 74a), ali i sam biva rasvijetljen.

zajednica zna ispravno reagirati na grube postupke. Silovatelj je sličan ubojici, ne samo zbog smrtne kazne, koja čeka obojicu, nego i zato što sam čin vezivanja i silovanja djevojke, predstavlja ubojstvo, neljudsko ponašanje i besramnu nebrigu za nevolje i osjećaje drugih. Te riječi odnose se i na ženina supruga.³⁷

Poštovanje prema ženi u halahi

Za razliku od drugih vjerskih shvaćanja (v. Hoch-Smith 1978), koja ženu vide kao podijeljenu i ekstremnu, židovstvo je vidi zemaljskom kao i muškarca. Položaj žene u židovstvu je cijenjen i dostojanstven, vodi se velika briga o njezinoj duši i prirodi. Židovstvo poštuje ženu više negoli se misli. Idući izvori iz židovskog zakona i misli pokazuju kako judaizam i rabinski autoriteti brinu i skrbe o časti žena:

“Rekao je Rav: Neka čovjek uvijek pazi da ne povrijedi svoju ženu, jer se žene brzo rasplaču i lako ih je povrijediti” (BT 1961, Bava mecia 59a; s aram. prev. K. D.).

“Žena ne čeka u redu pred sudom” (MT 1974, Sanhedrin 21,6; s hebr. prev. K.D.)

“Žene ne čekaju u redu za milodare” (BT 1961, Jevamot 100a; s aram. prev. K.D.).

“Žena-siroče u svim novčanim stvarima (ŠA 1992, Jore dea 251,8 (komentar Sifte kohen 11); v. Tosefta 1975, Ketubot 6,8; s hebr. prev. K. D.) ima prednost pred muškarcem-siročetom, da je se ne bi posramilo. Rekao je rabi Eliezer: svaki muškarac koji nema žene, nije muškarac, jer je rečeno: ‘stvorio je muško i žensko. A kad ih je stvorio, blagoslovi ih i nazva – čovjek’ (Post 5,2)” (BT 1961, Jevamot 63a; s aram. prev. K. D.).

Prema shvaćanju naših rabina, muškarac je potpun samo uz svoju ženu. Poštovanje žene u židovstvu toliko je visoko da muškarac treba voljeti ženu kao sebe, a cijeniti je više od sebe. U Talmudu kažu naši učenjaci: “Naučavali su rabini: tko voli svoju ženu kao sebe, a poštuje je više nego sebe, ... o njemu je rečeno: ‘U šatoru svome mir ćeš uživati’ (Job 5,24)” (BT 1961, Jevamot 62b; s aram. prev. K. D.).

Tako je Majmonid donio i halahu o odnosu muža prema ženi: “Ovako su zapovjedili učenjaci: čovjek treba poštovati svoju ženu više nego sebe, a voljeti je kao sebe. Ako ima novaca, neka joj daje više, prema tome koliko ima novaca, neka je ne žalosti, nego neka s njom razgovara ugodno i ne bude ni tužan ni ljut” (MT 1974, Hilhot ishut 15,19; s hebr. prev. K.D.)

Čini se da je teško ispuniti ovu zapovijed, gotovo bih rekao nemoguće. Kako

37 Responsa *Divrei Jaciv*, Rabbi Yekusiel Yehudah Halberstam (1905. –1994.), The Rabbi of Sanz-Klausenburg, Even Haezer chapter 73.

se može nekoga poštovati više nego sebe ili voljeti kao što se voli sebe? Pogledajmo u nekoliko pripovijesti kako su židovski velikani ispunjavali ovu zapovijed i kako su se odnosili prema svojim ženama.

„Tko će naći ženu vrsnu?“

Kralj Salomon piše o ženi: “Tko će naći ženu vrsnu? Više vrijedi ona nego biserje. Muževljevo se srce uzda u nju, i blagom neće oskudijevati. Ona mu čini dobro, a ne zlo, u sve dane vijeka svojeg.” (Izr 31,10-12). Kralj Salomon i dodaje: “Tko je našao ženu, našao je sreću i stekao milost Vječnoga” (Izr 18,22).

U ovom prekrasnome poglavlju nazvanom Mudre izreke, koje je napisao kralj Salomon (Izr 31), postoji posebno pravilo za šabatnju večeru, večeru u petak navečer. Večera počinje pjesmom Šalom alehem – Pozdravljamo vas, službujući anđeli... Zar mi pjevamo anđelima? Da! Talmud (BT 1999, Šabat 119b; s hebr. prev. K. D.) pripovijeda da dva anđela prate čovjeka kući nakon molitve. Jedan je dobar, a drugi zao. Ako nađu prostrt stol, vino, hale, zapaljene svijeće... dobri anđeo zaželi da tako bude i sljedećega šabata, a zli anđeo odgovara: amen. Ako nađu dom nepripremljen za šabat, zli anđeo zaželi da se to ponovi i sljedećega šabata, a dobri anđeo nema izbora, već odgovara: amen. Zato anđelima pjevamo “Pozdravljamo vas, dođite u miru, blagoslovite me u miru i otidite u miru”. Nakon Šalom alehem pjevamo Ešet hajil – Tko će naći ženu vrsnu... (Izr 31) pjesmu koja slavi i hvali židovsku ženu. Njezini ukućani izriču zahvalnost i divljenje kućedomaćici za njezin velik trud tijekom tjedna, a osobito na erev šabat.

Iz života naših mudraca

Želim završiti ovaj članak s nekoliko priča iz života naših velikih rabina.

Jednog dana zaboljela je noga Hanu, ženu rabina Arje Levina (BT 1999, Šabat 119b). Otpratio ju je k liječniku, kojemu je pri dolasku rekao posve ozbiljno: „Doktore, boli nas noga moje žene.“ Toliko ju je volio da je osjećao njezinu bol.

Šragaj, jeruzalemski gradonačelnik u doba nastanka države, pridružio se rabinu Levinu na jednom od putovanja po gradu. Vozač je pitao rabina: „Gdje vam je kuća?“, ali rabin Levin je šutio i nije odgovarao. Ponovno ga je vozač upitao: „Gdje želite izaći?“ Rabin mu je rekao ime ulice. Nakon što su izašli iz auta, objasnio je rabin Levin gospodinu Šragaju: „Sigurno ste se začudili što vozaču nisam odgovorio na pitanje o mojoj kući. Znajte da, otkad mi je umrla moja pravedna žena, nemam doma jer su rekli učenjaci: 'Dom, to mu je žena'³⁸. Zato sam šutio...“

38 Levin, harav Arje (1885.–1969.) – U Izrael je uselio 1905. godine; nastanio se u Jeruzalemu, gdje je postao jednim od najomiljenijih rabina u 20. stoljeću zbog svoga izrazitog značaja i velike ljubaznosti. Poznat je kao „otac zatvorenika“ zbog skrbi koju je prije uspostave države Izrael trajno pružao pripadnicima izraelskog pokreta otpora, zatočenima zbog borbe za neovisnost zemlje u doba engleskoga Mandata.

a kada je upitao gdje želim izaći, mogao sam reći ime ulice (BT 1999, Joma 2a).

Kada je umrla žena rabina Šloma Zalmana Auerbaha³⁹ i pogrebna povorka došla do groba, rekli su mu učenici: „Rabine, običaj je u Jeruzalemu zatražiti oprost od pokojnika.“ On im je odgovorio: „Nikad nisam povrijedio svoju ženu.“ Tko smije danas ponoviti tu rečenicu, u vrijeme kad je povreda među ljudima, ili mužem i ženom, svakodnevna i gotovo neizbježna? To je otkrivena snaga velikana židovskog naroda, ne samo u veličini njihova poznavanja Tore nego i u privatnom životu.

Sjajna se pripovijest nalazi u Talmudu, a događa se u rabinskom učilištu. Postavljeno je pitanje o tome koliko dugo smije muž ostaviti ženu samu kako bi učio Toru u učilištu u drugome gradu ako ne može učiti u mjestu boravka? Radilo se o stvarnoj situaciji u talmudska vremena, kada su se ljudi ženili u Svetoj Zemlji i nakon nekog vremena odlazili u Babilon kako bi studirali na tamošnjim velikim učilištima. Babilon je bio duhovno središte židovstva nakon uništenja Hrama.

Talmud pripovijeda o babilonskome amoraju četvrtoga naraštaja, s početka 4. stoljeća:

“Rav Rehumi je bio učenik Rave u ješivi (učilištu) u Mahozi. Svake bi godine na dan prije Jom Kipura odlazio kući. Jedne godine nije se vratio kući na dan prije Jom Kipura, jer se zadržao u učenju. Žena ga je čekala i čekala, govoreći sebi da je već morao stići, ali njega nije bilo. Silno se rastužila i suza joj je kliznula iz oka. U tome trenutku, dok je sjedio, pao je na njega stup, te je umro.”⁴⁰

Talmud pokazuje koliko muškarac mora biti pažljiv, poštovati svoju ženu kako joj ne bi nanio bol i, naravno, da je ne rasplače.

Muškarac mora posebno paziti na poštovanje prema ženi jer ju je mnogo lakše povrijediti, zbog njezine nježne naravi. Rabini su rekli: “Rekao je Rav: Neka čovjek uvijek pazi da ne povrijedi svoju ženu, jer se žene brzo rasplaču i lako ih je povrijediti” (BT 1961, Ketubot 62b; s aram. prev. K. D.).

”Rekao je rabi Helbo: Neka muškarac uvijek pazi da poštuje svoju ženu, jer blagoslov je u domu samo radi nje, kako je rečeno: „Abramu pođe dobro zbog

39 Više o pripovijestima o rabinu Ariju Levinu vidi u Raz⁴1989.

40 Aurbach, harav hagon Shlomo Zalman (Jeruzalem, 1910. – Jeruzalem, 1995.) – Sin reb Haima Jehude Leiba, osnivača kabalističke ješive Šaar Hašamajim (Vrata Neba). Učio u ješivi Ec hajim (Drvo života) u Jeruzalemu, kasnije je imenovan predstojnikom ješive Kol Tora (Glas Tore), a veliki rabini njegova naraštaja bili su mu studenti. Bio je poznat kao velik halahički autoritet u svim smjerovima židovstva. U halahičkim responsama obrađuje odnos halaha i tehnologije. U 22. godini života objavio je svoju prvu knjigu *Meore eš* (Svjetla vatre), koja obrađuje temu korištenja električne struje na šabat. Najpoznatija knjiga responsa mu je *Minhat Šelomo* (Šelomov dar), koja obrađuje mnogo suvremenih tema.

nje' (Post 12,16). Zato je Rava rekao učenicima u Mahozi: „Poštujte svoje žene, kako biste se obogatili“ (BT 1961, Bava mecia 59a; v. i BT 1961, Gitin 6b; BT 1999 Šabat 11a).

Zaključak

Židovska tradicija instituciji braka pripisuje velik značaj i obavezu. Židovstvo uzvisuje i potiče vezu muškarca i žene kao sustav međusobnog poštovanja i ljubavi. Rabin Akiva svima je obznanio da zasluga za njegova velika postignuća, kao rabina, pripada njegovoj ženi i dodao da temeljna postavka judaizma „Voli bližnjega svoga kao samoga sebe“ počinje vlastitom ženom. Kao što smo vidjeli, i Talmud smatra da muškarac mora voljeti svoju ženu kao što voli vlastito tijelo, a poštovati više nego što poštuje vlastito tijelo. U usporedbi s današnjom situacijom, to nam zvuči daleko od stvarnosti.

Majmonides piše da se muškarac mora pripremiti prije negoli uđe u svoj dom kako bi ušao miran i da ne smije nametati autoritet svojoj obitelji koristeći strah te sa svojom ženom mora govoriti nježno i blago (MT 1974, hilhot nisujin 15,19).

Revolucionarna zabrana poligamije rabenu Geršoma te zabrana prisiljavanja žene na razvod izrazi su velikog poštovanja prema ženama.

Rabinski autoriteti kroz povijest smatrali su nasilje muža nad ženom surovim izrazom nepoštovanja prema ženama te nisu oklijevali nametnuti raznovrsne kazne takvim muškarcima, na primjer, bojkotiranje takvog muškarca ili čak i bičevanje.

U zaključku smo pokazali različite primjere iz privatnih života znamenitih rabina tijekom povijesti, primjere iz kojih učimo koliko je čast žene bila važna komponenta u životima naših mudraca.

Literatura

Klasična djela

Babilonski Talmud (BT). 1961. Bnei Brak, Vilnius. Machon Tevel.

Babilonski Talmud (BT). 1999. Jeruzalem. Steinsaltz.

Mišne Tora (MT)- *Jad Ha-Hazaka*. Majmonid, Mojsije. 1974. (reprint varšavskog izdanja iz 1881.). Jeruzalem.

Midraš Berešit Raba. (reprint izdanja iz Vilnusa 1878). Jeruzalem.

Mišna with Commentary by Pinhas Kehati (1987). Jeruzalem: Eliner Library, Dept. for Torah Education and Culture in the Diaspora of the World Zionist Education Tur, Vilnius, 1923. Beit Josef, Machon Yerushalim izd.,

Izrael, 1993-1994.

Responsa Divrei Jaciv, I-VII, Rabin Yekutiel Yehuda Halberstam, Galicia i Izrael (1904-1995); Izrael, 1996-2001.

Responsa R. Avraham Ben Ha-Rambam. 2006. Jerusalem: R. Abraham b. Ha-Rambam, Egipat (1186-1237). Friedberg.

Responsa Radbaz, I-VIII, R. David b. Solomon Ibn Avi Zimra, Egipat, Izrael (1479-1573); Jeruzalem, 1972.

Responsa Rašba, I-VII, R. Solomon b. Abraham Adret, Spain (1235-1310); Jeruzalem, 1960.

Responsa Yabbia Omer, I-IX, R. Ovadija Josef, Bagdad - Izrael (1920-2013); Jeruzalem, 1956-1993.

Šulhan Aruh (ŠA). R. Joseph b. Ephraim Caro, Turkey, Izrael (1485-1575); Karo R. Josef. 1992. Jeruzalem: Ketuvim.

Tosefta. 1975. Jeruzalem. Zuckerman.

Knjige i članci

DaDon, Kotel. 2009. *ŽIDOVSTVO: život, teologija i filozofija*. Zagreb. Profil.

DaDon, Kotel. 2014. Umjetna oplodnja u židovstvu. *Nova prisutnost*, 12 (1): 67-90.

Hirsh, rabi Šimšon Rafael. 1989. *Komentar, prijevod s njemačkoga na hebrejski: rabin Mordehaj Breuer*. Jeruzalem: Mossad Yitzhaq Breuer.

Hoch-Smith, J., Spring, A. (ur.). 1978. *Women in Ritual and Symbolic Roles*. New York. Plenum.

Raz, S. 41989. *A Tzaddik in Our Time: The Life of Rabbi Aryeh Levin*. Jeruzalem. Feldheim.

Novine

Jediot Aharonot 11. svibnja 1988.

Kotel DaDon

Role of the Wife in the Jewish Marriage in Old Testament Scripture, in Jewish Law, and in Rabbinic Literature

Summary

The article is divided into three main sections: the first section analyzes the wife's role in the Jewish marriage, as well as various questions which are inseparable from her status in Judaism, such as social life, equality, and polygamy. The second section deals with the institution of marriage in Judaism, the very wedding ceremony, and various practical questions which may arise during the wedding and later. These include issues such as the ketubah and divorce. In the last section of this article, the author seeks to present the Judaistic stance toward violence against women, especially towards beating up and raping, and he ends with the Judaistic view on how we should treat our wives. The author analyzes the aforementioned topics from the Old Testament Scripture, the Jewish law, and the Rabbinic literature from the days of Talmud until today. The author breaks down these questions based on a series of sources from the Rabbinic literature, from the days of Talmud, through the Middle Ages, all the way to the modern Rabbis, and the literature which has been translated into Croatian for the first time. The texts have been translated from Hebrew and Aramaic by the author himself.

Key words: wife, marriage, Judaism, Talmud, Rabbi, Torah.

